

ZAMONAVIY BILIMLAR PARADIGMASIDA FAN ETIKASI

*Usmonov Farrux Nasirdinovich, Iqtisodiyot va pedagogika
universiteti NTM Samarqand kampusi dotsenti*

НАУЧНАЯ ЭТИКА В СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЕ

*Усманов Фаррух Насирдинович, доцент Самаркандского
филиала Экономико-педагогического университета*

SCIENTIFIC ETHICS IN THE MODERN SCIENCE PARADIGM

*Usmanov Farrukh Nasirdinovich, Associate Professor, Samarkand
Campus of the University of Economics and Pedagogy*

<https://orcid.org/0009-0004-9143-2155>

e-mail:

farno1929@gmail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada ilmiy faoliyatda axloqiy me'yorlar va prinsiplarga rioya qilishning ahamiyati, ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalar rivojlanishida etikani ta'minlashning dolzarbligi muhokama qilinadi. Bugungi kunda ilm-fan sohasida yuzaga kelgan yangi imkoniyatlar va muammolar ilmiy etikani yanada dolzarb qilmoqda. Maqolada zamonaviy ilmiy bilish tizimlarining metodologiyasi, axloqiy masalalari va fanlararo aloqalar nuqtayi nazaridan etik qadriyatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va yangi texnologiyalarni ishlab chiqishda etik xatoliklar va ularning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy oqibatlari haqida ham batafsil o'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: fan etikasi, zamonaviy bilimlar paradigmasi, ilmiy axloq, etik me'yorlar, ilmiy tadqiqotlar, ilmiy metodologiya, fan va texnologiya, axloqiy masalalar, etik xatoliklar, fanlararo aloqalar.

Abstract: This article discusses the importance of adhering to ethical standards and principles in scientific activity, the relevance of ensuring ethics in scientific research and the development of technologies. New opportunities and problems that have arisen in science today make scientific ethics even more relevant. The article analyzes ethical values from the perspective of the methodology of modern scientific knowledge systems, ethical issues, and interdisciplinary relations. It also discusses in detail ethical errors in scientific research and the development of new technologies and their social, cultural, and economic consequences.

Keywords: ethics of science, paradigm of modern knowledge, scientific ethics, ethical standards, scientific research, scientific methodology, science and technology, ethical issues, ethical errors, interdisciplinary relations.

Аннотация: В статье рассматривается важность соблюдения этических норм и принципов в научной деятельности, а также актуальность обеспечения этических норм в научных исследованиях и технологических разработках. Сегодня новые возможности и вызовы в науке делают научную этику еще более актуальной. В статье анализируются этические ценности с точки зрения методологии, этической проблематики и междисциплинарных связей современных систем научного знания. В нем также подробно рассматриваются этические ошибки в научных исследованиях и разработке новых технологий, а также их социальные, культурные и экономические последствия.

Ключевые слова: этика науки, парадигма современного знания, научная этика, этические стандарты, научные исследования, научная методология, наука и технологии, этические проблемы, этические ошибки, междисциплинарные отношения.

KIRISH. Bugun dunyoda ilmiy faoliyat turlarining ortib borayotganligi ijtimoiy va madaniy mavqei, axloqiy mezonlar gumanitar tadqiqotlar markaziga aylanib bormoqda. Fanlar amaliy jihatdan transsendental yutuqlarning yangi bilimlarga optimal kombinatsiyasini talab qilib, olimlar tomonidan erishilgan natijalar samaradorligi ularga javobgarlikni yuklamoqda.

Axloqiy mezonlar va konsepsiyalarning olimlar oldiga javobgarlikni yuklashi K.Yaspers “vaqt o‘qi” deb belgilagan hodisaga to‘g‘ri keladi. Yaspers insoniyat tarixiga murojaat qilib, falsafiy konsepsiyalar miloddan avvalgi 800-200 yillarda bir vaqtning o‘zida sayyoramizning turli mintaqalari – Xitoy, Hindiston, Fors ko‘rfazi, Falastin va Qadimgi Yunonistonda paydo bo‘lganligini ta’kidlaydi. Bu davrda dunyoni bilish va refleksiyaning mifologik idrok etilish bosqichi tugab, insoniyat aniq fikrlashga, tafakkur qilishga, falsafiy mushohadaga asos soldi. Yaspers borliqning ma’nosi haqidagi, ya’ni transsendensiya haqidagi yakuniy savollar (auserste Fragen) turli xalqlar vakillarining ma’naviy birligi sifatida insoniyatning umumiy tarixi (“o‘q”) shu yerdan kelib chiqqanini anglab turib, bu davrni “vaqt o‘qi” (Axenzeit) deb ataydi. Bunday masalalar bilan shug‘ullanish xalqlar va madaniyatlar o‘rtasida chinakam aloqani ta’minlaydi.

Mas’uliyat va birlikning yangi ko‘rinishdagi etikasi insoniyat sivilizatsiyasining inqirozli rivojlanishi sharoitida duch keladigan muammolar to‘plamiga tarixiy javobi sifatida shakllanmoqda. Yangi axloq sayyoramiz xalqlari tomonidan ming yillar davomida to‘plangan va ularning madaniy an’analarida mavjud bo‘lgan barcha ijobiy ma’naviy, ilmiy va amaliy salohiyatni sintez qiluvchi sodda hamda tushunarli prinsiplarni o‘z ichiga olishi kerak.

Zamonaviy ilm-fan, uning barcha sohalarida, koinotning barcha elementlarining o‘zaro aloqadorligi va o‘zaro bog‘liqligi aniq ko‘rinadigan bosqichga erishdi. Ilm-fanning asosiy kelishmovchiligini ham, an’anaviy diniy e’tiqodlarni ham dunyoqarash foydasiga ma’naviy o‘lchovning so‘zsiz mavjudligi bilan hal qilish vaqti keldi[1]. Biz ushbu omilni koinotning mavjudligining asosiy prinsipi sifatida anglashimiz kerak.

Bilishning ilmiy metodlari asosida ma’naviy birlik va o‘zaro bog‘liqlik qonuniyatlarini tushunishni o‘rganish lozim. Ularning tushunmovchiligi va inson faoliyatida hisobga olinmasligi uning qadriyatlar tizimining buzilishiga va natijada umuman sivilizatsiya rivojlanishining o‘z-o‘zini yo‘q qiladigan trayektoriyasiga olib keladi. Yangi axloqiy mezonlarning asosi, javobgarlik prinsipi va qonunlarni Inson, Jamiyat va Koinot o‘rtasidagi munosabatlari majmuasini ularning mas’uliyatli birligida qurish uchun ustuvor yo‘nalish sifatida tan olishi kerak[2].

Mas’uliyat va etika talablari bilan belgilanadigan insoniyat ongida yangi qadriyatlar tizimining o‘rnatilishi inson faoliyati yo‘nalishlarining o‘zgarishiga va turli inqirozlardan qutulishga yo‘l ko‘rsatadi. XX asrda ushbu munozaraga hamroh bo‘lgan ssientizm va antissientizmning qarama-qarshiligi, tomonlarning dalillari o‘z pozitsiyalarining to‘g‘riligiga ishontirish va butun insoniyat manfaatlari uchun ilmiy faoliyatni modernizatsiya qilishning yangi bosqichiga kirishish maqsadiga erishmaganligini ko‘rish mumkin. Antissientistlarning fikriga ko‘ra, ilm-fanning inson hayotining barcha sohalariga kirib borishi uni ruhsiz, hisoblab bo‘lmaydigan yuqori ma’nolardan mahrum qiladi. Bu esa inson hissiyotlari va shaxslararo munosabatlarning haqiqiylikini hayotiy dunyosini yo‘q qiladi[3]. Natijada, ishlab chiqarish sohasi tobora ortib borayotgan materialistik ehtiyojlarni doimiy ravishda qondirish zarurati bilan birlashadigan noaniq dunyo paydo bo‘ladi. Insondagi insoniy ko‘rinishlarning barcha xilma-xilligi faqat bitta texnokratik parametrغا tushiriladi va inson zimmasiga tushuvchi doimiy jadallashtirilayotgan ilmiy-texnologik taraqqiyot, ortiqcha yuklanish va ortiqcha kuchlanish natijasida paydo bo‘layotgan jamiyatning kasallik holati belgilarinigina emas, balki qisman, “professional kretinizm”ga (G.Markuze) chalingan “bir-o‘lchovli shaxs”ni (K.Marks) shakllantiradi[4]. Olimlar, aksincha, fanda inson hayotining barcha sohalarining ratsional yadrosini ko‘rishadi. Natijada shaxs va jamiyat hayoti uyushgan, boshqariladigan va muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchi bo'lgan fan cheksiz bilim qobiliyatiga va atrofdagi dunyoning qoniqarsiz inson sharoitlarini o'zgartirishda muhim salohiyatga ega[5]. Butun sayyora hamjamiyati uchun hayot sifati standartlarining umumiy o'sishi shuni ko'rsatadiki, fan insoniyatning sivilizatsiya rivojlanishining barcha dolzarb muammolarini hal qilishga qodir. Natijada, ssiyentizm-antissiyentizm dilemmasi madaniy va ijtimoiy tanlovning abadiy muammosi sifatida paydo bo'ladi. Biroq, zamonaviy falsafiy fikr qutbli dunyoqarash pozitsiyalarini yengib o'tishga intiladi va prinsip sifatida fan xususiyatlarining ikkilanishi tezisini ilgari suradi. Bir tomondan, fan olimlarning faoliyati natijasida ishlaydi. Shuning uchun bu faoliyat qonuniyatlarini tushunmay turib, fanning rivojlanish qonuniyatlarini to'la anglab bo'lmaydi. Ammo, boshqa tomondan, olimlarning o'zi ham mutaxassislar sifatida fan, uning shartlari va talablari asosida shakllanadi. Shuning uchun, hech qanday sabab bilan, fanning ishlash qonunlarini tushunmasdan, olimlarning xatti-harakatlarini tushunish mumkin emas deb ta'kidlash mumkin[6]. Faoliyatning muayyan shakllari, ilm-fan odamlarining xatti-harakatlari fanning ijtimoiy institut sifatida ishlashining sharti va shu bilan birga uning natijasidir.

Shuning uchun fan ijtimoiy munosabatlar tizimida an'anaviylikning u yoki bu versiyasi doirasida tasdiqlangan alohida olimlar va ilmiy jamoalarning harakatlari to'plami sifatida emas, balki ularning butun jamiyat manfaatlarini yo'lidagi o'zaro ta'siri natijasida aniqlanadi. Aynan shu yondashuv ilmiy faoliyat falsafiy tushunchalarining asosini tashkil etdi. Fenomenologik konsepsiya muallifi E.Gusserl fanni o'z sezgilaridagi ong sifatida talqin qiladi[7]. Ma'nolarga yagona kirish ataylab va intellektual sezgi ta'sirida tushunilgan turli xil tajribalarning o'ziga xos invariantlari bilan kombinatsiyalarining birligi sifatida tashkil etilgan ongni tahlil qilish orqali ta'minlanadi. Ushbu yo'ldan kelib chiqib, fan obyektiv voqyelikning ma'nosini kashf etadi. Faoliyati kundalik tajribadan kelib chiqqan va inson hayoti dunyosining xususiyatlari bilan belgilanadigan ong tomonidan qabul qilingan dunyoda "Universal induktivlik tubdan amalga oshirilishi mumkin". Agarda bu inkor etilsa, unda ilmiy bayonotlarning imkoniyatlarini

ham, ularning ishonchliligini asoslash usulini ham tushuntirish mumkin bo'lmay qoladi.

Gusserl ideal obyektivlikni haqiqiy jismlarda tajriba yoki amaliy ishlab chiqarish orqali aniqlash mumkin bo'lmaydi[8]. Ularni to'g'ridan-to'g'ri faqat ma'naviy faoliyatni idealizatsiya qilish, voqyelikning makon-vaqt shakllarining barcha taxmin qilinadigan o'zgarishlarida o'zgarmas prinsipni ajratish orqali aniqlanadi. Ong faoliyati jarayonida topilgan obyektiv ideal barcha odamlar uchun shartsiz universallikka ega, subyektlararo ma'noda takrorlanadi³. Shunday qilib, ilmiy faoliyat haqiqatning ikkita asosiy darajasini birlamchi dalillar darajasi va ideal dalillar darajasi bilan bog'laydi[9]. Aynan shu imkoniyatda fan inson hayoti dunyosiga kiritilgan. Inson hayoti dunyosi, ustuvorliklar dunyosi va ideal mavjudotlar dunyosi o'rtasida doimiy bog'liqlikning yo'qligi, Gusserlning so'zlariga ko'ra, texnogen sivilizatsiya inqirozidir. Inson uchun xavfli bo'lgan ilmiy faoliyatning o'zi emas, balki inson fanning haqiqiy maqomini e'tiborsiz qoldiradi.

M.Xaydeggerning ontologik konsepsiyasi fanni subyektning subyektga va subyektning subyektga qarshi turishini talab qiladigan haqiqat nazariyasi sifatida talqin qiladi⁴. Ushbu qarama-qarshilik jarayonida usul ishlab chiqiladi. Unda asosiy e'tibor narsalarning qoidalar tartibida, umumiy sxemada o'zini qanday tutishiga qaratiladi. Shuning uchun ilmiy faoliyat – bu mavjudlikka obyektiv qarama-qarshilik sxemasini qurish va o'rnatish usuliga ko'ra dunyoning rasmini tasvirlar to'plami sifatida ko'rib chiqishdir.

Xaydeggerning fikriga ko'ra, Antik davrda va O'rta asrlarda ilm yo'q edi, chunki odamlar borliqni barcha ochiqqligi hamda nomuvofiqligida qabul qildilar va dunyoning ilmiy manzarasi shakllantira olmadi[10]. Zamonaviy davrda paydo bo'lgan va zamonaviy dunyoda jiddiy kuchga aylangan fan qo'pol va sodda tarzda harakat qildi. "Garchi fanlar o'z yo'llari bilan hech qachon fan mohiyatiga kira olmasa-da, har bir tadqiqotchi va o'qituvchi, u yoki bu fan bilan shug'ullanadigan har bir inson, fikrlovchi mavjudot sifatida turli tushunish va qo'llab-quvvatlash darajalarida harakatlana oldi".

XULOSA. Har qanday ilmiy faoliyatning natijasi talqin va tushunishga muhtoj bo'lgan matnning bir turidir. Har qanday fan odamlar tomonidan va odamlar uchun yaratiladi, ya'ni tushunish ilmiy faoliyatning muqarrar lahzasidir.

Sharhlashning hermenevtik salohiyatidan foydalanib, biz olimlar va olim bo'lmaganlar o'rtasida dialog o'rnatishni olamiz. Buning natijasida ilm-fan ufqlari kengayadi, tanqidiy munosabat fanni tark etish uchun konstruktiv bo'lmagan chaqiriqlarga, uning bilim da'volarini mutlaqlashtirishi ham mumkin bo'ladi.

ADABIOTLAR RO'YXATI:

1. Resnik, D.B. (2007). The Ethics of Science: An Introduction.
2. LaFollette, H. (2007). Science and Ethics.
3. Kuhn, T. (1962). The Structure of Scientific Revolutions.
4. Popper, K. (1972). Objective Knowledge: An Evolutionary Approach.
5. Gert, B. (2005). Morality: Its Nature and Justification.
6. Rizaev I. I. Evolutionary mechanisms of self-organization of the social system //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 9. – C. 81-
7. Ganiyev E. Stages of development and impact on social life of an informed society in Uzbekistan //Western European Journal of Historical Events and Social Science. – 2024. – T. 2. – №. 11. – C. 17-20.
8. Саматов Х.У. Парадигмальная сущность социально-экономической системы Узбекистана //Парадигма современной науки в условиях модернизации и инновационного развития научной мысли: теория и практика. – 2022. – С. 406-408.
9. Mavlanovna A.M. Problems of transforming a healthy worldview and creativity into a nationwide movement in society //Asian Journal Of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 7. – C. 32-36.
10. Husan M. Dialectics of Potentiality and Virtuality in Space and TIME //European Scholar Journal. – 2022. – T. 3. – №. 1. – C. 40-42.

